

πού εἶχε τὸ ἀλόγιστο θάρρος νὰ σηκώσει τὸ μπαίρακι τῆς «δημῶδους» μέσα στὸ ἴδιο τὸ κάστρο τῆς καθάρουσας.

Μόνον δταν ἀντιπαραβάλλει κανεὶς τὸ πρῶτο τεύχος στὸ 1893 μὲ τὸ 40ὸ τοῦ 97 θὰ ἐκτιμήσει τὴν προσπάθεια καὶ θὰ θαυμάσει τὴν πρόοδο. Εἶναι τέτοια ἡ διαφορὰ ὥστε μένεις ἀληθινὰ μαγεμένος.

Ἐκτὸς ἀπὸ τοῦτο ὅμως δὲν μπορεῖ νὰ μὴν πιστοποιήσει καὶ κάτι πολὺ σημαντικό. Ἔτσι μὲ τὴν ἀπόσταση καὶ μὲ τὴν προοπτικὴ πού μᾶς ἀφήνει ὁ διαρρέουσας χρόνος, κρίνουμε ὀλοκάθαρα ὅτι ἡ «Φιλολογική Ἠχώ» στάθηκε ὁ θεμέλιος λίθος ὄλων τῶν κατοπινῶν περιοδικῶν πού δούλεψαν γιὰ τὴ νεοελληνικὴ λογοτεχνία στὴν Πόλη. Οἱ νέοι πού τὴν ἀναλαμβάνουν μετὰ ἔννια μῆνες καὶ τῆς ξαναδίνουσαν μιὰ πρόσκαιρη πάλι ζωὴ, εἶναι οἱ μελλοντικοὶ οἰκοδόμοι κάθε νεωτεριστικῆς κίνησης στὰ 25 χρόνια πού ἀκολούθησαν. Αὐτοί, ἴσαμε πού ἦρθε ἡ τρομερὴ καταστροφὴ τοῦ 1922 καὶ ἔσπασε τὴ συνέχεια, ξεθεμελίωσε τὸ χτίσιμο. Κρατήθηκεν ἡ βάση πού πάνω τῆς στηρίχτηκε ἡ κάθε προοδευτικὴ ἐργασία στὴν Πόλη.

Ὅταν ὅμως ἔφθασαν ἐδῶ πρόσφυγες, ἄεργοι, κατατρεγμένοι, μὲ τὴν ἀγωνία τῆς στέγης καὶ τοῦ ψωμοῦ νὰ τοὺς κυνηγᾷ, δὲ συνέχισαν τὸ ἔργο παρά ἐλάχιστοι καὶ σπασμωδικά.

Γιὰ τοῦτο καὶ τώρα βλέπουμε, ὕστερα ἀπὸ τὴν πνευματικὴ ἀπογύμνωσιν τῆς Πόλης, ἄγνωστοι νέοι καὶ ἄπειροι νὰ προσπαθοῦν νὰ θεμελιώσουν ἀπὸ τὴν ἀρχὴ κάτι. Ἀγωνίζονται νὰ στήσουν ὀρθὸ νέο οἰκοδόμημα πνευματικὸ μὲ καινούρια στελέχη. Τὰ παλιὰ ὄλα, ἀνεξαιρέτως ὄλα ἐκτὸς ἀπὸ ἓναν, ἔφυγαν τότε, ἦρθαν στὴν Ἀθήνα ὅπου δούλεψαν βέβαια πάλι γιὰ τὰ γράμματα καὶ προσπάθησαν, ἀλλὰ χωρὶς νάχει πιά τὴ σημασία τὴν ἐξαιρετικὴ ἢ προσπάθεια, ὅπως δταν εἴταν ἐκεῖ, στὸ πόστο τους ὁ κάθεὶς.

Ἡ «Φιλολογική Ἠχώ» λοιπὸν (πρέπει ὄλο νὰ ξαναγυρίζουμε σ' αὐτὴν γιατί μᾶς τραβᾷ μὲ τὴ φοβερὴ του ἔλξη τὸ παρόν), τῆς ὁποίας τὸ προνόμιο μὲνα ἀφιλόκερδο καὶ εὐγενικὸ γράμμα μεταβιβάζει ὁ Ν. Φαληρέας, ξαναρχίζει μὲ νέο συντακτικὸ προσωπικὸ. Ὅμως μ' ὄλα αὐτὰ τὸ ὄνομα «Φαληρέας» μένει στὴ θέση τοῦ διευθυντοῦ γιατί—ἄς μὴν τὸ ξεχνᾶμε—ἡ ἄδεια εἶναι βγαλμένη στὸ ὄνομά του.

«Ἐβδομαδιαῖον Περιοδικὸν»

(Προσωρινῶς Δεκαπενθήμερον)

Σεπτέμβριος 15.1897.

Συντάκται: Α. Γεωργιάδης, Α. Γιαλούλου, Γ. Ροντάκης, Δ. Δαμασκηνός.

Ἀντὶ προλόγου στὸ πρῶτο φύλλο δημοσιεύεται τὸ γράμμα τοῦ Φαληρέα:

Φίλοι κύριοι,

«Τὴν «Ἠχώ» τὴν ἀγαπῶ καὶ τὴν ἀγαπῶ μὲ στοργήν. Τὴν ἀγαπῶ ὡς θυγατέρα κάπως ὑπερχειραφετημένην, ἢ ὁποία πολλὰς μὲ ἐπότισε πικρίας ἀλλ' ἴσως δι' αὐτὸ περισσότερον τὴν ἀγαπῶ. Μήπως ἡ παραβολὴ τοῦ Ἀσώτου δὲν γράφει ἓνα ἀπὸ τὰ ἀνθρωπινώτερα αἰσθήματα;»

Καὶ τί νομίζετε πὼς συμβουλεύει ὁ κατοπινὸς ψυχαριστὴς, ὁ μαλλιάρος, ὁ ἄκρος Φαληρέας; Συμβουλεύει στοὺς νέους συντακτες πού θὰ ἀναλάβουν, νὰ μὴ δείξουν γλωσσικὸ φανατισμὸ. Νὰ μὴ περιοριστοῦν σὲ στενὰ «γλωσσικὰ προγράμματα». Καὶ συνεχίζει καὶ εἶναι ἄξιον νὰ παρακολουθήσουμε τὴ συνέχεια ὅχι γιατί ἔχει καμμὴν ἐξαιρετικὴ σημασία τὸ τί ἐπίστευε ὁ Νίκος Φαληρέας κάποτε, ἀλλὰ γιατί δὲν εἶναι οὔτε μόνος, οὔτε μοναχὸς σαυτῆ του τὴν πίστη.

«Ἡ γλῶσσα μας—καὶ μὴ πρὸς κακοφανισμὸν μερικῶν ἀποφθεγματικῶς ἀρονουμένων τὸ πρᾶγμα—ὑπόκειται εἰς ζύμωσιν καὶ τὸ ζήτημα τὸ γλωσσικὸν οὔτε ἐλύθη οὔτε, ἴσως, ἐπιδέχεται λύσιν. Ὅλοι αἱ μορφαὶ εἶναι καλαὶ καὶ σεβασταί, ἀρκεῖ νὰ ἐνδύουν ἔργα πραγματικῆς ἀξίας».

Ὅταν λέει τότε, ὁ προφήτης τοῦ μαλλιариσμοῦ, «ὄλοι αἱ μορφαὶ τῆς», ἐννοεῖ καὶ ὅτι ἔργα καθαρουσιάνικα μπορεῖ νὰναι καλά, δὲ σημαίνει ἡ γλῶσσα. Μὰ γιατί νὰ ἀποροῦμε ἀπὸ τὸ Φαληρέα, δταν λίγα τεύχη πρὶν συναντοῦμε μιὰν ἀγγελίαν—γιὰ τὴν ἀκρίβεια στὸ τεύχος 14 Δεκ. 1896, γιὰ τὴν ἔκδοσιν κάποιου περιοδικοῦ στὴν ἀνοιχτόμυαλη, τὴ λεύτερη, τὴν προοδευτικὴ Ἀθήνα.

«Ἀπεφασίσαμεν νὰ προβῶμεν εἰς τὴν σήμερον ἀγγελλομένην ἔκδοσιν τῆς «Νέας Ζωῆς» ἑβδομαδιαίου φύλλον καθαρώς φιλολογικὸν τὸ ὁποῖον μέλλει νὰ συγκεντρώσῃ εἰς τὰς στήλας του τὴν ἀγνοτέραν ἐργασίαν τῶν παρ' ἡμῶν λογογράφων καὶ ποιητῶν, τῶν συναδέλφων μεθ' ὧν κοιναὶ μᾶς συνδέουσι ἰδέαι καὶ ἐλπίδες, τῶν πνευματικῶν τῆς Νέας τῆς ὄντι Ζωῆς».

Ἀδιάλλακτο θὰ βγεῖ τὸ φύλλο, δὲν θέλει μήτε συνδρομητὴς γιὰ νὰ μὴν πάρει ὑποχρεώσεις, θὰ δημοσιεύει μόνον «καθαρὴ τέχνη», τὰς εὐγενεστέρας μόνον ἀνάγκας θὰ θεραπεύσει, ὑπόσχεται, ἀλλὰ ... ἀλλὰ ... οὔτε λόγος περὶ δημοτικῆς.

Καὶ ποιὸς ὑπογράφει παρακαλῶ; Ὁ προφήτης τοῦ ποιητικοῦ λόγου: Κωστῆς Παλαμάς. Καὶ ὁ ἄλλος τῆς πεζογραφίας: Γρηγόριος Ξενόπουλος.

Αὐτοὶ οἱ δύο ἀναγγέλλουν τὴν «Νέα Ζωή».

Δὲν ξεύρω ἂν ἐξεδόθη ποτὲ τὸ αὐστηρὸ αὐτὸ λογοτεχνικὸ περιοδικὸ, ἀλλὰ δὲν μᾶς ἐνδιαφέρει ἡ ἔκδοσή του. Γιὰ τὴ γλῶσσα μιλοῦμε καὶ γιὰ τὰ στάδια πού πέρασε ὁ ἀγῶνας τῆς. Γιὰ τὸ δρόμο πού ἔκαμε στὶς συνειδήσεις, ὅχι τῶν πολεμίων τῆς καὶ τῶν χλιαρῶν ὑποστηρικτῶν

της, ἀλλὰ μέσα στις ψυχές τῶν ἴδιων τῶν ἱεροφαντῶν ποῦ πιστά τῆ λάτρεψαν.

Καί ὁμοίως αὐτοί οἱ ἴδιοι τρικλίζουν στο δρόμο τους καί ἀμφιβάλλουν ἀπροσανατόλιστοι. Μᾶς συγκινεῖ ἐτούτη ἡ ἀστάθεια καί ἡ ἀμφιβολία περισσότερο ἀκόμη καί ἀπό τῆ μονοκόμματη πίστη καί συνέπεια. Πῶς νά μὴ συγκινηθεῖς βλέποντας τὴν πάλη ποῦ εἶχαν νά κάμουν μὲ τοὺς ἑαυτοὺς τῶν ἐκεῖνα τὰ στρατεύματα κρούσεως στὴν ἱστορική μάχη γιὰ τὴ γενική ἐπικράτηση τῆς δημοτικῆς!

Καί πῶς νά μὴ σοῦ ἔλθουνε δάκρυα—κυριολεκτικῶς δάκρυα—ὅταν συναντᾷς τὸν Φαληρέα ποῦ πάνω στὴ λαχτάρα του θέλοντας νά πείσει τοὺς ἄλλους γιὰ τὴ «μεγάλη ἀλήθεια» ποῦ τὸν ἐκυρίεψε ξαφνικά, καταπιάνεται νά κάνει προπαγάνδα;... Σέ ποιὸν τάχα; Στὸν Σουλτάν Χαμίτ! Μάλιστα. Στὸν Ἐρυθρὸ Σουλτάνο, στὸν ὀπισθοδρομικὸ, τὸν φοβιτσιάρη, τὸν φοβερό Χαμίτ!

Γιατί αὐτὸς τουλάχιστο σιωπᾶ, δὲν ἀντιδρᾷ, καί ἔτσι τοῦ τὰ λείει ἕνα χεράκι, ὁ νεαρὸς πιστὸς τῆς δημοτικῆς. Δὲν εἶναι κανένας φόβος πῶς ὁ Σουλτάνος θὰ τοῦ ἀπαντήσει, μήτε θὰ τοῦ πει κανένα ἀπὸ κείνα τὰ ἀφελῆ ἐπιχειρήματα τῶν στενοκέφαλων ὑπερκαθαρευουσιάνων νά τοῦ κόψει τὴ φόρα.

Ἐπάρχει ἕνα διήγημα τοῦ Τσέχωφ ποῦ εἶναι μιὰ τραγωδία ὀλόκληρη. Σύντομο, ταπεινὸ, σχεδὸν κοινὸ ἐκ πρώτης ὄψεως τὸ διήγημα αὐτὸ περιγράφει ἕναν πατέρα ποῦ τοῦ πέθανε ὁ γυιὸς. Εἶναι ἀμαξᾶς, ὁ πατέρας, κι ὁ πόνος γιὰ τὸ θάνατο τοῦ παιδιοῦ τόσο τὸν κατέχει ὥστε διαρκῶς ἀναλαμβάνει νά τὸν διηγηθεῖ στοὺς πελάτες ποῦ μπαίνουν στ' ἀμάξι του. Ἀρχινᾷ μὲ τὸν ἕναν μὰ εἶναι βιαστικὸς, μὲ τὸν ἄλλον, μὰ εἶναι μεθυσμένος, κανένας δὲν ἔχει ὥρα νά σταθεῖ καί νὰκούσει τὴν ἱστορία. Στὸ τέλος ὁ πατέρας ἀπαυδεῖ. Τὸ μόνο ζωντανὸ πλάσμα ποῦ μπορεῖ νά τὸν ἀκούσει χωρὶς νά τὸν διακόψει στὰ μισὰ εἶναι τὸ ἄλογό του. Ἀρχίζει λοιπὸν καί πάλι: "Ἐτσι ποῦ λές φοραδίτσα μου, τὸν θάψαμε τὸν Ἰβάν..."

Λείει τὸν πόνο του, τὸν βαθύ, σπαρακτικὸ τοῦ πόνου στὸ ζῶο, ἀφοῦ οἱ ἄνθρωποι δὲν ἐνδιαφέρθηκαν νά τὸν ἀκούσουν.

Αὐτὴ τὴν τραγωδία τοῦ Τσέχωφ μοῦ θυμισε καί ἡ προπαγάνδα τοῦ νέου προφήτη πρὸς τὸν Σουλτάν Χαμίτ. Μιὰ κι' ἐκεῖνοι ποῦ ἔπρεπε καί ταίριαζε νά σταθοῦν, νά ἀκούσουν τὸ κήρυμά του, δὲ στάθηκαν, καταντᾷ κι αὐτὸς σάν τὸν ἀμαξᾶ: λοιπὸν, φοραδίτσα μου, τὸν θάψαμε τὸν Ἰβάν...

«Ὁ φιλόμουςος Ἄναξ» βέβαια, ποῦ δὲν παίρνει χαμπάρι ἀπὸ τὸ ντέρτι τοῦ ὑπηκόου του, δέχεται ὅλο τὸ ξεχείλισμα τῆς ἀπελπισίας χωρὶς νά διαμαρτυρηθεῖ διόλου.

«Καί ἡ γλῶσσα μας (προηγούμενως μιλεῖ γιὰ νεωτερισμοὺς στὴν Τουρκική) ἀπὸ τὰς αὐτὰς ἀνάγκας ὠθουμένη, τὸν αὐτὸν ῥοῦν ἠκολούθησε. Ἀλλὰ ἡ δημοσιογραφία τῆς πόλεως μας καθήκον τῆς ἐθεώρησε νά ἀποκλείσῃ συστηματικῶς τὴν δημώδη

—ὅπως ἀποκαλοῦμεν αὐτὴν—ἀγνοῶ διὰ τί».

Καί ἡ ἐκμυστήρευση συνεχίζεται σὲ ἀφτιά τὸ ἴδιο ἀδιάφορα καί στουμπωμένα σάν τῆς φοραδίτσας τοῦ Τσέχωφ.

«Ἀλλ' αὐτὴ ἡ μορφή ἀπεκλείετο ἀπὸ τὴν ἐδῶ δημοσιογραφίαν καί μόνος ἐγὼ ἔσχον τὴν τιμὴν καί τὸ θάρρος νά ἰδρῶσω περιοδικὸν ἐπίσημον ὄργανον τῆς δημώδους ἐν Κωνσταντινουπόλει, τὸ ὁποῖον δὲν ἀποκλείει βεβαίως τὴν ἄλλην τῆς γλώσσης μορφήν, τὴν καθαρεύουσαν, ἀποδεικνύον τοῦτο καί πάντοτε καθὼς καί τώρα. Ὅτε πρὸ τετραετίας ἤρχισα ἐκδίδων τὴν «Ἠχώ», εὐμενῆς καί ὑψηλῆς μόνον ἐνθάρρυνσις μοι ἔδωκε τὴν δύναμιν νά ἐξακολουθῆσω τὸν ἀγῶνα τοῦτον παρ' ὅλας τὰς ἀντιπράξεις καί τὴν συστηματικὴν καταδιώξιν τῶν καθαριστῶν τοῦ τόπου μας».

Κι ἄλλα πολλὰ τοῦ ψέλνει τοῦ ἀνύποπτου Χαμίτ, ὁ διευθυντὴς τοῦ πρώτου ἐν Κωνσταντινουπόλει ὄργανου, καί φανταζόμαστε πιά πόσο κατάκαρδα θὰ τὰ πῆρε ὅλα αὐτὰ ὁ δοξασμένος Πατισάχ!

Ὅμως ἄς ξαναγυρίσουμε τώρα πάλι στοὺς νέους τέσσερις συντάκτες τοῦ περιοδικοῦ. Ὁ καθένας μιὰ ἱστορία. Κι' ὁ καθένας μιὰ χωριστὴ, ἀγαπητὴ φυσιδγνώμια ποῦ πλουτίζει τὴν ἱστορία τῆς πνευματικῆς Πόλης.

Εἶναι φυσικὸ σὲ ὅλες αὐτοῦ τοῦ εἴδους τίς συντροφίαις ποῦ ἀρχίζουν αἰσθηματικά, χωρὶς προκαθορισμένα καθήκοντα καί ρόλους, σιγὰ σιγὰ κατόπι, ὁ καθεὶς, νά τοποθετεῖται ἀνάλογα μὲ τίς ἱκανότητές του.

Παίρνει ἕκαστος ἕνα ὑπόργημα ποῦ δὲν τῷχε πρὶν ὑπολογίσει, μήτε ἐτοιμάσει. Ἐτσι στὴ συντροφιά τῶν νέων ποῦ ἀναλάβανε τὸ περιοδικὸ μὲ πίστη καί πολὺ πιὸ πλατὺ κοίταγμα ἀπὸ τοὺς προηγούμενους, ξεχώρισαν οἱ ἱκανότητες καί τὰ κρυμμένα τάλαντα. Δὲν ἔγινε βέβαια μονομιᾶς αὐτὸ τὸ ξεχώρισμα, μήτε καθορίστηκαν οἱ ἰδιότητες τοῦ καθενὸς ἀπὸ τὸν φόρτο τῶν πολλῶν γνώσεων. Κατόπι, μὲ τὸν καιρὸ, πῆρε ὁ καθεὶς τὴ θέση ποῦ τοῦ ταίριαζε σάν ἰδιοσυγκρασία καί σάν κατάρτιση.

Ὁ Ἀχιλλέας Γεωργιάδης γίνεται ὁ κριτικὸς τῆς συντροφιάς, ἕνα εἶδος Κλέων Παράσχου, λιγώτερο βέβαια μορφωμένος, λιγώτερο γκρινιαρῆς καί ἀπείρως λιγώτερο συμπαθητικὸς.

Τόσο πιά τὸν εἶχε πάρει ἐπάνω του τὸν ρόλο τοῦ κριτικοῦ ὥστε κατόπι ὅταν τὸ περιοδικὸ «Ἄνω Κάτω» τοῦ ἀφιέρωνε σὲ κάθε τεύχος του κῆνα τετράστιχο, ἰδιαίτερος τοῦ ἄρεσε τὸ ἐπόμενο ἐπιτύμβιο:

*Εἶδε ὁ Θεὸς τις κριτικὸς
πῶχει καταχωρίσει
καί τὸν ἐπῆρε βοηθὸ
γιὰ τὴ Μεγάλῃ Κρίσει.*

Μὰ τοῦτα ὅλα ἀποκρυσταλλώθηκαν ἀργότερα. Τώρα στὴν ἀρχὴ τοῦ λογοτεχνικοῦ του σταδίου γράφει κριτικὲς σάν τοὺς περισσότερους νεαροὺς ποῦ τόσο ἐνασμενίζονται σ' αὐτὴ τὴ δουλειά. Γιὰ τὸν Βικέλα γρά-

φει καὶ γιὰ τὸν «Λουκῆ Λάρα» ποὺ μεταφράστηκε γαλλικά καὶ ἐξεδόθη τότε στὴ Γαλλία. Ὅμως σ' αὐτὸ τὸ πρωτόλειο τῆς κριτικῆς αἰσθάνεται κανεὶς τὴ ματιὰ τὴν κριτικὴ καὶ ἀξίζει νὰ εἰπωθεῖ πὼς ἐνῶ ὑπάρχει ὁ φῶτοστέφανος γύρω στὸ Βικέλα καὶ στὶς μεταφράσεις του, ὁ Γεωργιάδης τολμᾷ νὰ πεῖ ὅτι «δὲν εἶναι ἡ κορυφὴ τῶν σημερινῶν διηγηματογράφων μας ὁ κ. Βικέλας. Πολλοὺ γε καὶ δεῖ».

Μὰ δὲν εἶταν μόνο κριτικὸς ὁ Ἄχ! Γεωργιάδης (ἔτσι τὸν πρόφεραν καὶ τὸν ἔγραφαν οἱ φίλοι του), εἶναι καὶ συγγραφέας διηγημάτων μὲ θέμα λαϊκὸ, κάτι σὰν Ἑφταλιώτης. Ἐκεῖνος «Ὁ Μισὸς στὴ θάλασσα», τὸ πρῶτο τοῦ διήγημα, δὲν ὑπάρχει περίσταση ποὺ νὰ μὴν τὸ ἀναφέρουν καὶ νὰ μὴ χωρατέψουν χίλια δυὸ χωρατὰ, ἢ παρέα του. Εἶναι γραμμένο, πράγμα σημαντικό, σὲ δημοτικὴ καὶ ἀρκετὰ ζωντανή, ἀρκετὰ ἀληθινή. Αὐτὸς ἀντιπροσωπεύει γιὰ χρόνια τὸ ἀγνὸ πνεῦμα τῆς δημοτικῆς ὄχι μόνο στὴν ἐκτέλεση, δηλαδὴ στὴ γλῶσσα, ἀλλὰ καὶ στὸ θέμα, στὴ νοοτροπία. Ἐνας τόμος τοῦ «Σὰν παραμῦθια» ἀποτελεῖ σχεδὸν σταθμὸ.

Τὰ θέματά του εἶναι συνήθως ἀπλᾶ, καθημερινά, θαλασσινά, ἕνας ἥρωας τοῦ λέγεται π. χ. Κούτσαβλος, πράγμα φοβερὰ τολμηρό. Στὶς ἀπλὲς αὐτὲς ἱστορίες ὑπάρχει κάποια πνοὴ καὶ ἕνα ποσὸν ταλέντου ποὺ σπάνια ἀπαντιέται σὲ ἄλλους. Τέτοια σημασία εἶχαν ὁμως τότε τὰ πεζὰ ἐτούτα ὥστε ὁ Ψυχάρης τὸ διήγημα «Ἡ μάνα μου ἢ Κώσταινα» τὸ δίδασκε ἕνα χρόνο ὀλοκληρο στὴ σχολὴ Ἀνατολικῶν Γλωσσῶν.

Ὁ Ἀχιλλέας Γεωργιάδης χωρὶς νάχει ἐξαιρετικὴ μὀρφωση, εἶχε ἐξαιρετικὴ ἀγάπη στὰ γράμματα. Κανένας δὲν τὸν εἶδε νὰ ἀσχολεῖται μὲ τίποτε ἄλλο σὲ ὄλη του τὴ ζωὴ παρά νὰ ἐκδίδει λογοτεχνικά περιοδικὰ καὶ νὰ βασανίζεται μὲ τὴν τέχνη καὶ μὲ τὴ διάδοσή της.

Τὸ πρῶτο περιοδικὸ ποὺ ἔβγαλε μετὰ τὸ κλείσιμο τῆς «Ἠχώ», λεγόταν «Ἐπίκαιρος», κατόπι τὸ δεύτερο ἐντελῶς καὶ αὐστηρῶς λογοτεχνικὸ, εἶχε τὸν τίτλο «Χρονικά». Ὁ «Ἐπίκαιρος» τοῦ χρησίμεψε ὡς εἶδος δοκιμαστικῆς πτήσης στοὺς αἰθέρες τῆς λογοτεχνίας. Τὸ ἐξέδιδε μὲ συντροφιά δύο ἄλλων προσώπων ποὺ δὲν ἄκουσα τὸνομά τους ἀνακατεμένο ποτὲ ἄλλοτε στὰ γράμματα. Ἴσως νᾶταν ἀπλῶς χρηματοδότες ἢ φιλότεχνοι.

Ὁ «Ἐπίκαιρος» εἶχε τὸν προσδιορισμὸ «Ἐφημερὶς Ἑβδομαδιαία» καὶ στὸ ξώφυλλο μιὰ φριχτὴ, ἐξίσου κακόγουστη γελοιογραφία στὸ κάθε του τεύχος. Ἐκεῖ στὶς σελίδες τοῦ διδάχτηκε ὁ Γεωργιάδης τὴ δύσκολη τέχνη τοῦ διευθύνειν περιοδικὸ γιὰ νὰ τὴν ἐφαρμόσει κατόπι στὸ δικό του, ὀλοδικό του, — Ἰδιοκτῆτης-Διευθυντής — ὁ ἴδιος. Τὰ περίφημα «Χρονικά» του.

Μὰ τοῦτος ὁ κακόγουστος «Ἐπίκαιρος», Θεέ μου, τί σημαντικό γεγονός! Μὲ τί ἀνυπομονησία τὸν περίμεναν! Πόσων τὰ πρῶτα

βήματα δὲν ἄρχισαν ἀπὸ τὰ πλατεῖα κατεβατὰ του! Καὶ μόνο ποὺ τὸν φυλλομέτρησα ζωντάνεψαν καὶ σηκώθηκαν ὀρθοὶ μπροστά μου ἄνθρωποι, δρόμοι, χτίρια, μυρωδιές. Ἐνίωσα ἐκεῖνη τὴν κοιμιστικὴ μυρωδιὰ τῆς φλαμουριάς ποὺ γέμιζε τὸν τόπο κι ἔκαμνε τὸν Φαληρέα νὰ λείει κομπάζοντας γιὰ τὴν πρωτοτυπία τῆς παρομοίωσης του: «Μυρίζει ὁ δρόμος σὰν κάμαρη συναχωμένου γέρου»...

Καὶ μόνο οἱ μυρωδιές; Μὰ οἱ συζητήσεις; Οἱ κριτικὲς, τὸ πᾶνε κι ἔλα; Μέσα σὸλα εἶδα καθαρὰ, ὀλοκάθαρα τὴ μαύρη μου σατέν ποδιὰ τοῦ σχολειοῦ μὲ τὸ ἄσπρο γιάκαδάκι. Θαρρεῖς πὼς εἶχε τὴ φωτογραφία τῆς τὸ μαγικὸ περιοδικό. Θαρρεῖς καὶ στὶς σελίδες τοῦ βρήκα κρυμμένο τὸ χνάρι της.

Ὁ «Ἐπίκαιρος» — ποὺ σήμερα εἶναι τόσο ξεπερασμένος — στάθηκε τὸ στοργικὸ φυτῶριο ὅπου καλλιεργήθηκαν τὰ κατοπινὰ τάλεντα. Ἐκεῖ ἀρχίζει ἡ νέα γενεά. Ὁ Ὀμηρος Μπεκές. Ὁ Δεληκιαβούρης, πρὶν κόψει τὸ ὄνομά του νὰ γίνῃ Δελῆς. Ἐκεῖ κι ὁ καυμένος ὁ Μαυμέλης πρὶν στραφεῖ στὴ σοβαρὴ ποίηση δημοσιεύει «Βλάμικα» τραγουδάκια ποὺ ἔχουν καὶ χάρη καὶ δροσιά.

*Ἐπὶς φιλάκι μουδωκες
καὶ μ' οὔπες πέργα
καβάλα στ' ἄλογο
μὲ τὴ λατέργα.*

Τέτοιους στίχους ἔγραφε ὁ ποιητὴς Μαυμέλης πρὶν χάσει τὴ χαρὰ νὰ βλέπει καὶ πρὶν στραφεῖ στὰ σοβαρὰ ἔργα.

Ἡ ὕλη ὁμως τοῦ «Ἐπικαιροῦ» εἶναι ἀνάμικτη. Πότε καλὴ, πότε γιὰ τὸν πολὺ κοσμὰκη. Ἐκεῖ δημοσιεύονται ὠραῖες μεταφράσεις, ἀπὸ ἀρχαίους σατυρικοὺς ἢ λυρικοὺς, τοῦ Δαμασκηνοῦ.

Ἐκεῖ ὁ τόσο προικισμένος καὶ λιγόζωος Ἡρακλῆς Πίντζας ἀρχίζει τρεκλίζοντας ὀπως ὄλοι οἱ νέοι, ὅσο ποὺ νὰ ὀλοκληρωθεῖ ἀργότερα ἢ ἐκλεκτὴ του ὑπαρξη. Πέθανε νέος χωρὶς νὰ ἀφήσει σημαντικό ἔργο ἀνάλογο μὲ τὴν ἀξία του. Ἐδῶ στὴν Ἀθήνα ἀναπαύεται ὁ ἄτυχος ἄνθρωπος, κι αὐτὸς καὶ ἡ γυναίκα καὶ τὸ παιδί του. Τὸ ποιητικὸ τάλεντο φαίνεται πὼς εἶταν οἰκογενειακό τους, γιατί ἡ ἀδελφὴ του, μὲ τὸ ψευδώνυμο «Βορειοηπειρώτισσα», γράφει τοὺς σατυρικοὺς στίχους στὴν ἐφημερίδα «Ἐστία».

Μὰ κι ὁ γνωστός μας Ἀργύρης Κόρακας εἶναι συνεργάτης τοῦ «Ἐπικαιροῦ» κι ὁ ὕστερῶτερα τόσο ἀγαπητὸς στὶς γυναῖκες «Τυμφρηστός» ποὺ τόσα εἶδη ἀγκάλιασε καὶ ἐπιχείρησε ὥστε ὁ Χρ. Δελῆς στὸ «Ἄνω Κάτω» του τοῦ ἔγραψε τὸ ἀκόλουθο τετράστιχο ποὺ δείχνει ἀρκετὰ τὴν ἀποτυχία τῶν ἐπιχειρήσεων:

*Γι' αὐτὸ τὸ θάμα τὸ τρανὸ
ὄλον τὸν κόσμον χάλασα
πὼς Τυμφρηστός, ἐσὺ βουνό,
ἴκανες ὄλα... θάλασσα!*

Ὁ Ζ. Φυτίλης, ὁ φιλότεχνος, ὁ εὐγενικός, εὐπορος ἀστός, ποῦ ἀγαποῦσε τὰ γράμματα δημοσιεύει ἀποσπάσματα ἀπὸ τὸ δραματικό του ἔργο «Ἡ Νίτσα» καὶ διάφορα ἄλλα διηγήματα χωρὶς ἀξία.

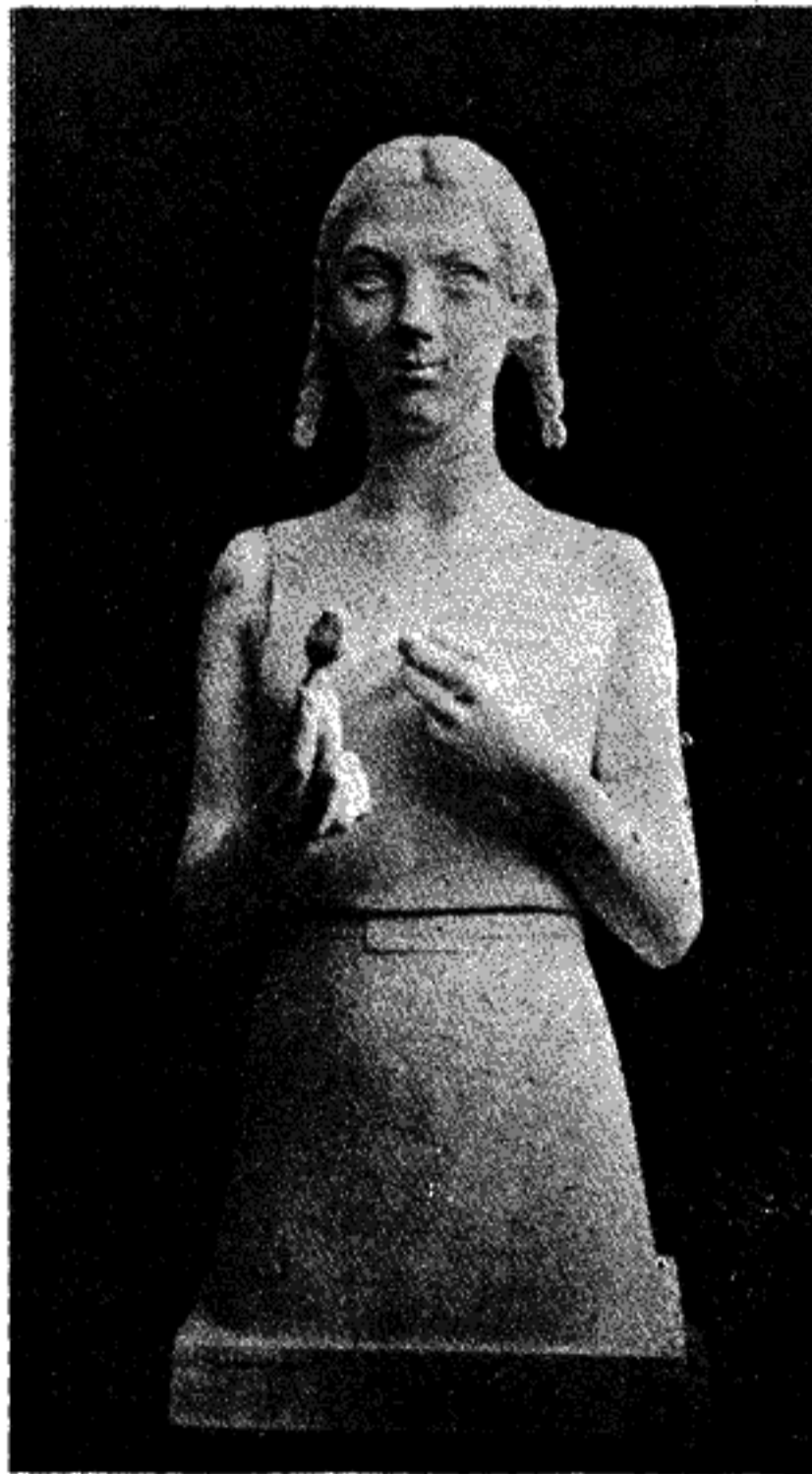
Ἐκεῖ κι ὁ Φαληρέας πρωταρχίζει νὰ ἀπιστεῖ στὸν πεζὸ λόγο καὶ νὰ στρέφεται πρὸς τὴν ποίηση, ἡ ὁποία καὶ τελικὰ τὸν κέρδισε.

Δέν περιγράφεται μὲ πόση ἀγωνία, ὁ ἀργόμισθος αὐτός τοῦ Ὑπ. τῶν Ἐξωτερικῶν, περίμενε νάρθει μὲ τὸ ταχυδρομεῖο ὁ «Ἐπίκαιρός» του. Ἡ μοναδική του ἀσχολία εἶταν νὰ πίνει καφέδες, νὰ καπνίζει, νὰ γράφει στίχους καὶ νὰ μεταφράζει. Στὶς 31 κάθε μῆνα κατέβαινε νὰ πάρει τὸ μισθό του.

Τὶ τεράστια δμῶς ἐργασία ἔγινε στὶς συνειδήσεις, στὰ μυαλά, στὴ σκέψη, κατὰ τὸ διάστημα τῶν 10 χρόνων ποῦ ἔκλεισε ἡ «Ἠχώ»! Ἐκεῖνος ὁ «Νουμᾶς» ποῦ ἐκδίδεται στὴν Ἀθήνα ἔκαμε κυριολεκτικὰ θάματα. Καὶ μόνο ἀπὸ τοὺς στίχους ποῦ γράφει ὁ Φαληρέας—Ἀμουργιανὸς στὸ 1909 μπορεῖ κανεὶς νὰ βγάλει συμπέρασμα. Ἔστρωσε ἡ γλῶσσα, ἐλύθηκε τὸ ζήτημα. Τὶ μεγάλη κατάκτηση σὲ τόσο λίγο σχετικῶς διάστημα!

*Σὰν Παναγιὰ Βυζαντινὴ
μὲ τὰ μεγάλα σου τὰ μάτια
μοιάζεις πανώρια
ποῦ οἱ παλάδες ξέφρενα
χώρα τῆς Παναγιᾶς φιλι
δίνουν καὶ τῆς εἰκόνας χώρα.*

ΑΠΟ ΤΗΝ ΠΑΝΕΛΛΗΝΙΑ ΕΚΘΕΣΗ

Γ. ΜΑΤΑΡΑΓΚΑΣ

ΤΟ ΚΟΡΙΤΣΙ ΜΕ ΤΟ ΛΟΥΛΟΥΔΙ

Θὰ πρέπει νὰ σταματήσω γιατί θὰ χρειαζόταν πολὺς χώρος νὰ γραφτοῦν ὅλα τὰ ἄξια λόγου περιστατικά ποὺ συμβαίνουν κατὰ τὴν ἔκδοσιν τοῦ «Ἐπίκαιρου». Κοσμογονικά περιστατικά. Πέφτει ὁ Σουλτάν Χαμίτ, ὁ γνώριμός μας, καὶ ὕστερα ἀπὸ 33 χρόνια βασιλείας «ποὺ μετέτρεψε τὸ κράτος εἰς ἐρείπια», ἔρχεται ὁ Μωάμεθ ὁ Ε'. Βρισκόμαστε στὸ 1909.

Κι ἄλλα, κι ἄλλα πολλά, γίνονται, ποὺ θὰ χρειαστεῖ κάποτε νάχει διάθεσις ἢ «Νέα Ἑστία» κι ἐγὼ καιρὸ καὶ νὰ καθίσω νὰ τὰ γράψω. Ἀξίζει τὸν κόπο. Τὸ παρελθὸν κλείνει πολὺ θέλητρο καμιά φορά καὶ πολλὴ συγκίνησις τὸ πλησίαμά του.

Τὰ «Χρονικά», τὸ δεύτερο ἐντελῶς λογοτεχνικὸ περιοδικὸ τοῦ Ἀχ. Γεωργιάδη, ἀξίζει ἀληθινὰ νὰ κοιταχτεῖ κι αὐτὸ μὲ περισσότερη προσοχὴ καὶ διάθεσις. Ὁ χώρος δὲν μᾶς παίρνει νὰ μιλήσωμε ἐκτενῶς γιὰ τὴ δουλειὰ ποὺ ἔγινε. Ἐπειτα οἱ συνεργάτες ὅλοι, ἀρχίζοντας ἀπὸ τὸν διευθυντὴ, εἶναι τόσο γνωστοί, τόσο ἀγαπητοί ποὺ καὶ μόνο μιὰ λέξις νὰ πεῖς γιὰ ὅλους χρειάζονται κατεβατὰ ὀλόκληρα.

Σύντομα μόνο ἀξίζει νὰ εἰπωθεῖ ὅτι τὰ «Χρονικά» ἐργάστηκαν ὅσο κανένα ἄλλο περιοδικὸ γιὰ τὴν πνευματικὴ ἀνύψωσις τοῦ κοινου. Στὶς σελίδες τους συναντοῦμε ὅλους τοὺς συνεργάτες τοῦ «Ἐπίκαιρου» καὶ ἀφθονοὺς νέους, ὅ,τι καλὸ καὶ προοδευτικὸ εἶχε ἢ Πόλη. Ἐνας μόνο δὲ συνεχίζει πιά.

Ἡ κυρία Ὑπατία Δελή. Ἀρχισέ ἀπὸ μιὰ μελέτη γιὰ τὸν Ἀγγλο ποιητὴ Σουίμπορν. Δὲν ἤξερα ὅτι ἀπὸ τόσο παλιὰ χρονολογεῖται ἡ γνώσις της καὶ ἡ ἀγάπη της γιὰ τὴν ἀγγλικὴν φιλολογοίαν. Κατόπι συνέχισε πρωτότυπη δουλειὰ, μὲ τὸ μικρὸ της μόνο ὄνομα «Ὑπατία» καὶ τελικὰ μὲ τὸ ψευδώνυμο «Νυμφαία».

Γιὰ κάποια μετάφρασίς της ἐνὸς ποιήματος τῆς Ἑλένης Βακαρέσκο πόση συζήτησις καὶ πόσα πάνε κι ἔλα, ὁ Ἀμουργιανός! Πηδοῦσα σχοινί ἀδιάφορη ἂν ἢ λέξις *collier* πρέπει νὰ μεταφραστεῖ *περιδέραιο* ἢ τραχηλιά. «Εἶχεν ἢ κόρη ἀποθυμιά μιὰ τραχηλιά νὰ κάνει».

Μὰ ἄς ξαναγυρίσουμε στὴ σταματημένη συνεργασία τῆς κ. Δελή, ποὺ αἰτία της εἶναι ἢ ἔκδοσις τοῦ σατυρικοῦ «Ἄνω-Κάτω». Γιὰ τὴ σημασία καὶ τὴν τεράστια συμβολὴ στὸ ξύπνημα — τὸ κάθε λογῆς — ποὺ ἔφερε ἢ σάτυρα τοῦ ἐβδομαδιαίου αὐτοῦ φύλλου πρέπει νὰ γραφτοῦν πάρα πολλά. Κάποτε, ἴσως ἴσως, νὰ βρῶ τὸν ἀπαιτούμενο καιρὸ, μὰ τώρα ἄς ἐπανέλθουμε στὰ «Χρονικά» καὶ ἄς ἀφήσουμε τὴν συνεργάτισσα ποὺ τὴν ἔφαγε ἢ ἀνώνη καὶ ἀδιάκοπη ἐργασία στὸ σατυρικόν.

Παρέλειψα νὰ ἀναφέρω ὅτι ὁ Ἀχιλλέας Γεωργιάδης, μὲ τὸ ψευδώνυμο «Γιάννος Γαρμπῆς» ἔκρινε τοὺς συγχρόνους καὶ γνωστοὺς του λογοτέχνες τόσο σωστὰ καὶ μὲ τέτοιο θάρρος καὶ ὀρθότητα ὥστε δὲν μπο-

ρεῖ κανεὶς νὰ μὴ θαυμάσει καὶ τὸ θάρρος καὶ τὴν ὀρθότητα. Τοῦ ἀξίζει ἀπολύτως ὁ τίτλος τοῦ κριτικοῦ.

Μὰ παραμάκρανε ἢ παρένθεση καὶ ἐπιστρέφουμε στὴν ἀφετηρία μας καὶ, στὸ καινούριο προσωπικὸ ποὺ ἀνέλαβε τὴν «Ἠχώ». Ὁ δεύτερος ἀπὸ τοὺς τέσσερις νέους συντάκτες, εἶναι ὁ γνωστός μας Ἀντώνης Γιαλούρης ποὺ μὲ συγκίνησις διάβασα κάποτε τὸνομά του ἀνάμεσα στοὺς ... Κοκκινιώτες συγγραφεῖς.

Ὁ Γιαλούρης, ὁ πολίτης, ὁ Φαναριώτης ποὺ τῷχε τόσο καμάρι καὶ μεράκι τοῦ τὸ Βυζάντιο καὶ τόσο προσπάθησε νὰ τὸ ἐκφράσει μὲ τὴν πέννα του, πολιτογραφήθηκε Κοκκινιώτης! Ἀποχτᾶ λοιπὸν κανεὶς καὶ μὲ τὸν τόπο τοῦ θανάτου δικαίωμα, δὲν εἶναι ὁ τόπος τῆς γέννησής μας μόνο ποὺ κυβερνᾷ τὴν ὑπαρξή μας καὶ τὴν ὑποδηλώνει!

Ἡ συνεργασία τοῦ Γιαλούρη ὅμως τότε ἀρχίζει πάλι ἀπὸ δῶ, τὴν ἐλεύθερη Ἑλλάδα.

Στὰ περιοδικὰ ποὺ βγήκαν στὴν Πόλη ἀπὸ τὸ 1910 καὶ ἴσαμε τὴν καταστροφὴ, κι' ἀκόμη ἐδῶ στὴν Ἀθήνα, συναντοῦμε ἀφθονὴ ἐργασία τοῦ Ἀν. Γιαλούρη ποὺ εἶχε γιὰ ἓνα διάστημα πάρει τὸ ψευδώνυμο «Ἀκροθαλασσίτης». Εἶταν φοβερὴ μόδα τότε τὰ ψευδώνυμα. Ὁ Φαληρέας ἀπὸ τὴ Β' περίοδο κιόλας τῆς «Φ. Ἠχώ» εἶχε ἀνακαλύψει πὼς οἱ πρόγονοί του ἦρθαν κάποτε ἀπὸ τὴν Ἀμοργό. Κατὰ τὸ Ἑφταλιώτης λοιπὸν ποὺ προέρχεται ἀπὸ τὸ «Ἑφταλοῦ» — τοποθεσία τῆς Μυτιλήνης — ἔγινε κι ἐκεῖνος Ἀμουργιανός.

Ἡ ἀχτινοβολία ποὺ ἔχει ὁ Ἑφταλιώτης στὴν παρέα τῆς Πόλης εἶναι ἀπαράσθητη. Ἀπ' ὅλους ποὺ στέλνουν συνεργασία καὶ γράφουν συμβουλές, σχόλια καὶ ὁδηγίες, αὐτὸς εἶναι ὁ πιὸ ἀγαπητός.

Ὅταν οἱ τέσσερις ἀνέλαβαν, τοῦγραψαν καὶ γράμμα μὲ τίς ὑπογραφές τους κι ἐκεῖνος ἀπάντησε συγκινημένος σὲ Ἀνοιχτὸ Γράμμα :

Ἀγαπητοὶ μου Κύριοι

Σὰν τὸ μάννα, μὰ τὴν ἀλήθεια, στὴν ἐρημιὰ μου ἦρθε ἢ «Ἠχώ» καὶ μὲ δρόσιση, ὕστερα ἀπὸ μῆνες καὶ μῆνες πείνα καὶ δίψα φιλολογικῆ. Θὰ μοῦ πεῖτε ἔχω τὰ ξένα φύλλα καὶ μπόλικα μάλιστα. Μὰ τί νὰ σᾶς πῶ, δὲν μὲ χορταίνουν αὐτά. Ἴσως ἔπρεπε νὰ πῶ δὲν μὲ εὐφραίνουν. Μὲ κακοστομαχιάζουν, χάλνουν τὸ αἷμα μου, καὶ σὰν πιάνω πέννα λὲς καὶ στάζει εἶδος χολή! Κάποτες γιὰ νὰ συνεφέρω πέρονω τὸ συνηθισμένο μου γιατρικόν, τὰ δημοτικὰ μας τραγούδια. Πάντα φρέσκα, πάντα πονετικά, γλυκόχαρα πάντα. Κι' ἀνασαινω. Καὶ βροῖσκομαι πάλι στὸ βλογημένο μας τ' ἀγέρι.

Ὅταν ὅμως βλέπω μπροστά μου καὶ δια-

βάζω ρωμαϊκή φιλολογία σημερινή, είναι άλλο πράμα. Είναι σαν καθεὶ τῆς ὥρας. Τὸ βλέπεις ἐκεῖ πὼς ὑπάρχουν πλῆθος ἄλλοι ποὺ πονοῦνε, νοιάθουνε, τραγουδοῦνε ἢ καὶ κλαῖνε, σίγουρα μὲ τ α σ έ ν α. Βρίσκεισαι μέσα σὲ χώρα ζωντανή, ὄχι σὲ κοιμητήρι.

Ὅριστε γιατί μὲ δρόσισε καὶ μὰ τὸ ναὶ μὲ ἀντιλάλησε στὴν καρδιά μου ἡ καινούρια «Ἠχώ».

Ἔλαβα μαζί καὶ τὸ γραμματάκι σας, μὲ τὶς τέσσαρες τὶς ὑπογραφές καὶ πρῶτο θὰ σᾶς παρακαλέσω οἱ ὑπογραφές αὐτὲς νὰ γίνουν φωτογραφίες νὰ τὶς βάλω κοντὰ στὴν εἰκόνα τοῦ ἀγαπημένου μου Ἀμουργιανοῦ. Νὰ σᾶς βλέπω καὶ νὰ σᾶς χαίρομαι. Νὰ σᾶς καμαρώνω, ποὺ εἶχατε τὸ θάρρος καὶ τὴ δύναμη νὰ βγάλετε τὴ φωνή σας μέσα στὴ νεκρικὴ σιωπὴ ποὺ σκέπαζε τὴν ψυχὴ μας τόσον καιρό.

Ἀξιζε, νομίζω, τὸν κόπο ἢ ἀντιγραφή. Μᾶς λέει τόσα πολλὰ αὐτὸ τὸ γράμμα τοῦ ἡγέτη Ἑφταλιώτη. Ἐκτὸς ἀπὸ τὸ στυλ τοῦ ποὺ ἐκφράζει μόνο του τὴν ἐποχὴ, βλέπουμε τὸ φανατισμὸ τὸν βαθὺ τοῦ ἀποστόλου. Δὲν τὸν εὐχαριστοῦν τὰ ξένα, λέει, περιοδικὰ καὶ τὸ πιστεύουμε γιατί ὁ νοῦς του καὶ ὁ λογισμὸς εἶναι στραμμένος διαρκῶς ἐκεῖ, στὸν ἀγῶνα.

Μὰ καὶ πάλι ἐκτὸς ἀπὸ ὅλα ἐτοῦτα ποὺ εἴπαμε, συγκινεῖ περισσότερο ἢ καλωσύνη, ἢ ἀπλὴ καρδιά ποὺ δὲν ἔχει οἴηση καὶ ξιπαισιά. Ποιὸς λογοτέχνης—ἄς συγκρίνουμε σήμερα, — φτασμένος καὶ εὐπορος καὶ τιμημένος, σὰν τὸν Ἑφταλιώτη τότε, — θὰ ἔπιανε μὲ τόση ἀγάπη νὰ παρακολουθεῖ καὶ νὰ ἀλληλογραφεῖ μὲ τέσσερα ἄγνωστα παιδάκια ποὺ φιλολογοῦν; Μπορεῖ ψυχρὰ καὶ ἀφ' ὕψηλου νὰ τοὺς ἔγραφε δυὸ ἀράδες μὰ δὲν τὸ νομίζω πὼς θὰ ἐνδιαφερόταν ἔτσι ἐγκάρδια καὶ εἰλικρινὰ γιὰ τὴν ὑπόστασή τους τὴν ἀνθρώπινη. Ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴν προσπάθεια τῆ λογοτεχνικῆ.

Μιὰ καὶ μιλοῦμε λοιπὸν γιὰ τὴν προσπάθεια τῶν τεσσάρων νεαρῶν καὶ γιὰ τὸ περιοδικὸ ποὺ ἀναλάβανε, δὲν μπορούμε νὰ μὴν ἀναφέρουμε τὸν ἀπαραίτητο διαγωνισμὸ. Γιὰ ποίηση πρόκειται τὴν πρώτη φορά. Ἡ ποσότης, λέει ἢ εἰσήγησι, εἶταν μεγαλύτερη ἀπ' ὅ,τι περίμεναν ἀλλὰ εἰς βάρος τῆς ποιότητας. Ἡ Κριτικὴ ἐπιτροπὴ εἶναι οἱ τρεῖς ἀπὸ τοὺς συντάκτες καὶ εἰσηγητῆς ὁ μελλοντικὸς κριτικὸς: Ἀχ. Γεωργιάδης. Τὸ βραβεῖο δὲ δόθηκε σὲ κανένα γιατί κανεὶς δὲν παρουσίασε τὴν «ζητούμενην τελειότητα». Ἐπαινο μονάχα πήραν δυὸ ποιήματα.

Πόσο ἀπατηλὰ ὅμως εἶναι μερικὰ πράγματα. Διαβάζοντας κανεὶς τὴν ἀλληλογραφία τῆς «Ἠχώ» καὶ βλέποντας τοὺς τό-

πους ὅπου ὑπάρχουν ἄνθρωποι ποὺ γράφουν καὶ τὴ νοιάζονται, θὰ νόμιζε πὼς ἀνθεῖ καὶ λουλουδίσει ὡς ἐπιχείρησι: Τεργέστη, Σμύρνη, Βενετία, Μάνη, Πόργος Βουλγαρίας, Ἱερουσαλήμ, Δράμα, Αὐλώνα. Κι ἄλλοι τόποι, κι ἄλλα μέρη σπουδαῖα μακρυνά, καὶ κάπως παραμυθένια. Μὰ καὶ οἱ ἀνταποκριτὲς δὲν πᾶν παρακάτω. Μῆτε ἡ «Revue de deux Mondes» μῆτε τὸ ἐγγλέζικο «Punch» δὲν πάει μπροστά. Πολὺ φοβᾶμαι μοναχὰ πὼς οἱ ἀνταποκριτὲς αὐτοὶ εἶναι καὶ οἱ μόνοι... ἀναγνώστες.

Στὴν Τραπεζοῦντα ἀνταποκριτῆς εἶναι ὁ ἕνας ἀπὸ τὴ συντροφιά, ὁ Δημήτριος Δαμασκηνός. Βρίσκεται ἐκεῖ γιατί διδάσκει στὸ ἐλληνικὸ σχολεῖο. Ὅμως καὶ ἀπὸ κεῖ νοιάζεται καὶ στέλνει στίχους μὲ τὸ ψευδώνυμο «Ἀλδεβαράν». Μ' αὐτὸ τὸ ψευδώνυμο ἄρχισε ὁ πολυὑπόστατος, ποικίλος καὶ ἐργατικώτατος Δαμασκηνός. Κατόπι ὅταν ἐπιστρέφει καὶ ἔρχεται νὰ διδάξει στὰ πολυάριθμα σχολεῖα καὶ γυμνάσια τῆς Πόλης, δὲν ὑπάρχει κίνηση στὴν ὁποία νὰ μὴν ἀνακατωθεῖ. Ὅχι ἀπλῶς σὰν κομπάρσος καὶ δευτερεῖον πρόσωπο, ἀλλὰ σὰν ἀρχηγός καὶ ἀπὸ τοὺς κυριώτερους παράγοντες.

Τελειόφοιτος τῆς Μ. τοῦ Γένους Σχολῆς ἀπὸ τοὺς ἐξαιρετικούς, πνεῦμα ἀνοιχτὸ πρὸς κάθε τι νέο καὶ ὠραῖο, ὁ Δημήτρης Δαμασκηνός δούλεψε ὅπου χρειαζόταν δουλειά. Πάλαιψε ὅπου χρειαζόταν πάλη. Ἐγραψε, μετάφρασε, πολέμησε, κήρυξε. Σπάνια ἄνθρωπος πνευματικὸς συνδύασε στίς ἱκανότητες τοῦ μυᾶλου καὶ τέτοια ἀκοίμητη δραστηριότητα. Εἶταν καθηγητῆς, καὶ ταυτόχρονα συντάκτης στὴν ἐφημερίδα «Πρόοδος». Αὐτὴ ἡ ἐφημερίδα στάθηκε ἡ προχωρημένη ἔπαλξη τῶν νέων ἰδεῶν στὸ στενόκαρδο καὶ ἀσφυκτικὸ Βυζάντιο. Πολεμοῦσε τὶς προλήψεις, τὴν ὑποκρισίαν, τὴν ἀμάθεια, τὸ σκοτάδι, τὴν κουτοπονηριά. Εἶταν Ἰωακειμική, κάτι ποὺ ἀντιστοιχοῦσε μὲ τὸ δικό μας ἐδῶ Βενιζελικὴ ὅταν ὁ Βενιζελισμὸς ἄκμαζε.

Γιὰ νᾶσαι Ἰωακειμικὸς ἔπρεπε νᾶσαι νεωτεριστῆς, ἀνοιχτόμυαλος, ἱκανὸς νὰ δεχτεῖς τὸ νέο ἀπ' ὅπου κι ἂν ἔρχεται. Ἰκανὸς νὰ γκρεμίσεις νεκρὲς προλήψεις καὶ νεκρὰ σύμβολα. Ὁ Δαμασκηνὸς εἶχε ὅλες τὶς ἱκανότητες γιὰ τὴν τὴ δύσκολη καὶ κουραστικὴ δουλειά. Ὑπομονὴ καὶ ἐπιμονή, θάρρος καὶ κατάρτιση, εὐγένεια, καλωσύνη.

Δὲν τοῦ ἔλειψε κανένα χάρισμα. Τὰ μεταχειρίστηκε ὅλα του τὰ ὅπλα πολεμῶντας μὲ ἐφοροεπιτρόπους, καθηγητῆς, διευθυντῆς σχολῶν, δημοσιογράφους, καὶ μὲ τὸν καθένα, ποὺ ἤθελε νὰ φράξει τὸ δρόμο πρὸς τὴν πρόοδο καὶ τὸ φωτισμὸ τῆς νεολαίας. Ἡ τοῦ κοινοῦ. Μὲ ἕνα λαμπρὸ ἐπιτελεῖο, ἀπὸ ἐκλεκτὰ πρόσωπα δούλεψε γιὰ τὴν ἴδρυση τοῦ «Προοδευτικοῦ Κέντρου». Ἐβγαλε περιοδικὰ λογοτεχνικά, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν τακτικὴ καὶ ποικίλη συνεργασία του σὲ περιοδικὰ ἄλλα τῆς Πόλης καὶ σὲ δελτία,

ἡμερολόγια, καὶ ὅτι ἐντύπο ἀξιόλογο παρουσιαζόταν.

Τὸ πνευματικὸ τοῦ παιδί, τὸ πιὸ ἀγαπητὸ καὶ πιὸ τέλειο—ἀπὸ τὰ περιοδικὰ θέλω νὰ πῶ—εἶναι οἱ «Πάπυροι», «Μηνιαῖο λογοτεχνικὸ καὶ καλλιτεχνικὸ περιοδικό», ὄργανο τοῦ Προοδευτικοῦ Κέντρου. Τὸ ἄρχισε στὸ 1914. Ἐκεῖ μὲ τὸ ψευδώνυμό του «Φωτεινός» γράφει στίχους, ὠραίους, λαμπροὺς στίχους, καὶ μὲ τὸ ἄλλο ψευδώνυμο «Καλόγνωμος» κάμνει κριτική. Ἡ κρίση του εἶναι φωτισμένη, πλατεῖα δίχως μικροκακίες καὶ κρυμμένους φθόνους. Μήτε πάλι μὲ κουραστική καὶ στενόχωρη σοφία.

Ἐνα τόσο πολυτελές καὶ αὐστηρὰ λογοτεχνικὸ περιοδικὸ εἶταν φυσικὸ νὰ μὴν κρατήσῃ πολὺ ἀφοῦ μάλιστα λίγους μῆνες κατόπι ἄρχισε ὁ μεγάλος πόλεμος.

Στὸ 1918 βγαίνει μὲ διευθυντὴ τὸν Δαμασκηνό, δεύτερο περιοδικό, σὲ μεγάλο σχῆμα αὐτό, μὲ φτηνὸ χαρτὶ ἡμερίδας, ὁ «Κόσμος». Στὸν «Κόσμο» πρωτοδημοσιεύει ὁ Δημ. Σάρρος τὴ μετάφραση τῆς «Μήδειας» τοῦ Εὐριπίδη. Ἐκεῖ παρουσιάζει τὶς λαμπρὰς μεταφραστικὰς ἐργασίας του καὶ ὁ Δαμασκηνός.

Ἀπὸ τὸν Ἠρώνα ὁ «Διδάσκαλος». Τὸν Στ' «Ὀλυμπιονίκη» τοῦ Πινδάρου. Ἡσίοδο ἀπὸ τὴ «Θεογονία» του. Καὶ πληθὸς ἄλλες δουλειές, πρωτότυπες ἀλλὰ ἰδίως μεταφραστικὰς.

Δὲν περιγράφεται, μήτε βγαίνει ἡ φυσιογνωμία τοῦ Δ. Δαμασκηνοῦ ἀπὸ μερικὲς καλὰς μεταφράσεις καὶ μερικοὺς ὠραίους στίχους. Ὁ ἄνθρωπος εἶχε ἐξαιρετικὴ σημασία. Αὐτὸς ξεχώριζε στὸν ἐκπαιδευτικὸ, δημοσιογράφου, λόγιου, διηγηματογράφου, ποιητὴ Δαμασκηνό.

Τὸν ἄνθρωπο μ' ὄλο πού τὸν γνώρισα καὶ τὸν σεβάστηκα καὶ τὸν ἀγάπησα, εἶμαι ἀνίκανη νὰ τὸν στήσω ὀρθὸ τώρα πού δὲν ὑπάρχει πιά καὶ νὰ κάμω ὥστε κι ἄλλοι πού δὲν τὸν ἤξευραν νὰ τὸν γνωρίσουν.

Οὔτε τὴν εὐγένειά του, οὔτε τὸν ἱποτισμὸ, οὔτε τὴν καλλιέργειά μου νὰ παραστήσω. Ἐτσι ἐκεῖνοι πού τὸν γνώριζαν θὰ τὸν βροῦν πολὺ χλωμό, ἐκεῖνοι πού δὲν τὸν γνώριζαν ἴσως κάπως ὑπερβολικὸ.

Ἐστὴν Ἑλλάδα ἦρθε τελειωτικὰ (εἶχε ἔρθῃ καὶ πρὶν καὶ γνωρίστηκε μὲ τὴν ομάδα τοῦ Ἐκπ. Ὀμίλου) στὴν καταστροφή. Ἐδῶ συνεργάστηκε μὲ τὸν Νιρβάνα καὶ τὸν Ζήση καὶ ἔβγαλαν οἱ τρεῖς τους μιὰ σειρά Ἀναγνωστικὰ πού ὑπάρχουν θαρρῶ ἀκόμη στὰ σχολεῖα.

Ὁ τελευταῖος, ὁ Βενιαμὴν τῆς ἐκλεκτῆς συντροφιάς, ὁ Γιώργος ὁ Ροντάκης, εἶναι ὁ μόνος πού ζεῖ καὶ φυσικὰ καὶ λογοτεχνικὰ σήμερα. Ὁ Ἀχ. Γεωργιάδης ζεῖ ἀλλὰ νόμιζα ὅτι ξεμάκραινε ἀπὸ τὰ γράμματα, καὶ νὰ κάπου διαβάζω πῶς δημοσιεύουν οἱ «Μορφές» τῆς Θεσσαλονίκης ἔργο του!

Στὶς σελίδες τῆς «Ἠχῶς» στὸ τελευταῖο τεύχος πρωτοφάνεται (ἐκτός ἀπὸ κάποια

μετάφραση σὲ ὑπερκαθαρεύουσα) ὁ νέος Ροντάκης μὲνα ἀνοιχτὸ γράμμα πρὸς τὸν Νίκο Φαληρέα.

Τοῦ ἐκμυστηρεῖται μὲ πάθος καὶ μὲ σοφία τὴ θερμὴ, τὴ μεγάλη του πίστη. Τὴν πίστη πρὸς τὴ δημοτική. Σ' αὐτὴν ἔμεινε πιστὸς ἴσαμε σήμερα πού δὲν εἶναι πιά οὔτε νεαρός, μήτε ἄγνωστος. Ἐκεῖ στὶς σελίδες τοῦ πολιτικοῦ περιοδικοῦ ἔσυρε τὶς πρώτες γραμμὲς ὁ κατοπινὸς «εχνίτης» τοῦ λόγου. Σὲ ὄλη του τὴ ζωὴ στάθηκε ἕνα παλληκάρι πού πολέμησε μὲ σθένος γιὰ τὴν «Ἰδέα», ὅπως ἔλεγαν τότε τὸν ἀγῶνα ἐναντίον τῆς στενοκεφαλιάς.

Ὁ Γιώργος Ροντάκης ἔδωσε τότε στὴ μικρὴ συντροφιά καὶ τὴ γραμματικὴ τὴν τόσο ἀπαραίτητη γιὰ τὴ χρῆση τῆς νέας γλώσσας. Ἡ «Ρωμαίικη Γραμματικὴ» του εἶναι ἕνα βιβλιαράκι ἀπὸ 69 σελίδες ἀφιερωμένο «Στὲς ἀθάνατες οκιές τοῦ Σολωμοῦ καὶ τοῦ Βηλαρά».

Αὐτοὶ οἱ δύο, αὐτὲς οἱ δύο μορφὲς καλύτερα, εἶναι τὰ ἰνδάλματα τοῦ νέου γλωσσολόγου. Τοὺς πιστεύει καὶ τοὺς λατρεῖ μὲ τὴν ἀνοιχτόκαρδη, ἀδολὴ λατρεία πού νιώθει ἡ νέα του καρδιά.

Ἡ ἀκτινοβολία τῆς γραμματικῆς αὐτῆς κράτησε πολὺ, φαίνεται, γιὰτί θτανκατόπι ἀπὸ πολλὰ χρόνια πρωτογνώρισα τὸν Ροντάκη γινόνταν πολὺς λόγος γιὰ τὴν ἐργασία του ἐτούτη. Καὶ πῶς νὰ μὴ γίνεται. Δὲν ἄρκοῦσε μήτε ἡ πίστη γιὰ νὰ δουλευτεῖ ἡ δημοτική, μήτε ἡ ἀγάπη, χρειάζονταν καὶ κανόνες· ὅποιος λοιπὸν ἔδινε αὐτοὺς τοὺς κανόνες λογαριάζονταν εὐεργέτης. Σ' ἕνα δεύτερο βιβλιαράκι του, πάλι πάνω στὸ ζήτημα τῆς γλώσσας, ὁ Ροντάκης τὰ βάζει μὲ τὸν Ψυχάρη. Μεγάλον τόλμημα ἢ μάλλον τόλμημα νέον. Ὁ Ψυχάρης μπορεῖ νάταν τότε γιὰ μιὰ μεγάλη μερίδα τρελλός ἢ ἄθλιος, ἢ προδότης, ὅμως γιὰ τοὺς ἄλλους, τοὺς πιστοὺς, εἶταν ἀντίθετα ἡμίθεος. Μ' αὐτὸν λοιπὸν τὸν ἡμίθεο τολμᾷ ὁ νεαρός, ὁ τολμηρὸς Ροντάκης νάρθει σὲ σύγκρουση.

Κατόπι, ὅπως οἱ περισσότεροί, ὁ Γιώργος Ροντάκης ἐγκολπώνεται τὸ ψευδώνυμο «Γκούρας Ἀλειτούργητος», πού μ' αὐτὸ μένει γνωστὸς ἴσαμε σήμερα.

Γιὰ ὄλα ἐτούτα τὰ ψευδώνυμα ὑπεύθυνος εἶναι ὁ Ἐφταλιώτης ἀπὸ τὴ μιὰ, καὶ ὁ Πάλλης ἀπὸ τὴν ἄλλη. Ἐκεῖνος «ὁ Λέκκας Ἀρβανίτης» τὰ φταίει ὄλα. Ἐτσι εἶναι.

Μὲ τὸ καινούριον τοῦ ὄνομα ὁ Ροντάκης, τὸ τόσο ξένο στὸ ὠραῖο, τὸ ἀρχοντικὸ παρουσιαστικὸ του, καὶ στὴν εὐγενικὴ τὴν παλληκαρία μορφή του, βρίσκει τὸ δρόμο του. Νωρὶς τὸν βρῆκε. Ὁδηγός του στάθηκε ὁ Σπήλιος Πασαγιάννης. Ἡ ἰδιοσυγκρασία συγγενικὴ καὶ τὸ μανιάτικο μοιρολόγι τοὺς ἔνωσε καὶ τοὺς ἔδωσε τὴν ἴδια κατεύθυνση. Σὲ ὄλο του τὸ ἔργο τὸ κατοπινόν, ἴσαμε τὴ στιγμὴ ἐτούτη, ὁ Ροντάκης κι ἂν ἐγκατέλειψε τὸν πρῶτον τοῦ ὁδηγὸ τὸν Πασαγιάννη, τὴν πίστη του στὸν ποιητικὸ πλοῦτον

τοῦ μοιρολογιοῦ δὲν τὴν ἀρνήθηκε ποτέ.

Ἐπάνω σ' αὐτὸ τὸ πρωτόγονο, τὸ ἀρχικὸ κῦτταρο, μπορούμε νὰ ποῦμε, ἐργάστηκε καὶ μᾶς πρόσφερε ἕναν πεζὸ λόγο ἐκλεκτό, καλοδουλεμένο καὶ ἀπείρως συγγενικώτερο πρὸς τὴν ποίηση παρά στὴν πεζογραφία. Ποιήματα, κι' ἀπὸ τὰ πιὸ ποιητικά, εἶναι τὰ διηγήματα ποὺ συγκέντρωσε σ' ἕναν ὠραῖο τόμο τὸ 1936 με τὸν ὑποβλητικὸ καὶ ἐκφραστικὸ τίτλο «Στὸ Παραγών».

Μὰ ὑπάρχουν συγγραφεῖς ποὺ γιὰ νὰ τοὺς νιώσεις σὲ δλη τὴν ἔκταση καὶ στὸ βάθος εἶναι ἀπαραίτητο νὰ τοὺς γνωρίσεις προσεκτικά. Ὅταν γνωρίσεις τὸ Γκούρα Ἀλειτούργητο, ποὺ εἶναι τόσο λίγο Γκούρας, καὶ τόσο λίγο Ἀλειτούργητος, προσθέτεις τὴν ἀπαιτούμενη ἀτμόσφαιρα σὲ ὅ,τι δικό του διαβάζεις. Σὲ βοηθεῖ ἡ ὠραία, ἡ ἑλληνικώτατη μορφή, ἡ βροντόλαλη φωνὴ ποὺ ἔρχεται βαθειὰ γλυκεῖα σὰν ἀπὸ ἄλλους ὠραίους κόσμους, τὸ μπόϊ, τὸ στάσιμο, ὅλα συνθέτουν τὴν λαμπρὴν εἰκόνα ποὺ δὲν συναντιέται εὐκόλα, οὔτε συχνά.

Καὶ νᾶ, φτάνει τὸ τέλος! Τὸ τέλος τῆς «Φιλολογικῆς Ἠχῶς». Τὴν παραμονὴ ἀκόμη τὸ περιοδικὸ προκηρύσσει διαγωνισμό Β'. Οἱ ὄροι φαίνονται πολὺ ἀπλοὶ γιὰ μᾶς σήμερα :

«Α'. Ὁ Διαγωνισμὸς θὰ εἶναι περιγραφικὸς.

Β'. Θὰ περιγραφῆ ὁ Πύργος τοῦ Γαλατᾶ, εἰς τὸ πεζόν, καθ' ὁλοκλήρωτον ὥραν κτλ.

Γ'. Ἡ γλῶσσα θὰ εἶναι καθ' ὅσον δημοτικὴ, ρωμαϊκὴ σωστή, χωρὶς ξενισμούς, ἀκολουθοῦσα πιστῶς τοὺς κανόνους τῆς δημοτικῆς γραμματικῆς».

Γιὰ βραβεῖον, ὅποιος πετύχει τὴν καλύτερη περιγραφή, θὰ πάρει μιὰ λίρα χρυσοῦ ὀθωμανικῆ ποὺ πρόσφερε κάποιος :

«ἀγαπῶν τὴν Φιλολογίαν καὶ τὴν «Ἠχώ».

Μὰ τί σημασία ἔχουν τὰ βραβεῖα! Σημασία ἔχει, ἐπιτέλους, ὅτι οἱ ἐκδότες παίρνουν συνείδηση τῆς ἀποστολῆς τους. Τὴ στιγμὴ τοῦ τέλους αἰσθάνονται τί ἀκριβῶς θέλουν, καὶ τί πρέπει νὰ ζητήσουν. Καταλαβαίνουν πᾶ ὅτι δυὸ γλῶσσες μέσα στὸ ἴδιο τεῦχος δὲ χωροῦν ὅπως δὲ χωροῦν καὶ στὴν ἴδια λογοτεχνία. Χωριστὸς κανὼνας γιὰ τὸ στίχο καὶ χωριστὸς κανὼνας γιὰ τὸ πεζὸ δὲν μπορεῖ νὰ γίνει. Ἐνα εἶναι καὶ μοναδικὸ τὸ ὄργανο με τὸ ὁποῖο θὰ ἐκ-

φραστεῖ ὁ διηγηματογράφος, ὁ αἰσθητικὸς καὶ ὁ ποιητής.

Ἐτοῦτη νομίζω, ἀφοῦ ξαναδιάβασα ὀλες τὶς σελίδες τοῦ περιοδικοῦ καὶ τῶν τριῶν περιόδων, εἶναι ἡ πιὸ συγκινητικὴ τοῦ στιγμῆ.

Εἶναι ἡ στιγμὴ τοῦ ξυπνήματος. Εἶναι ἡ στιγμὴ τῆς εὐθύνης καὶ τοῦ προορισμοῦ ποὺ ὀλοκληρώνεται ἐπὶ τέλους στὴν ὕστατη ὥρα του. Πόσο φωτίζει καὶ συγκινεῖ αὐτὴ ἡ ἀργοπορημένη ὀλοκλήρωση!

Ὁ διαγωνισμὸς, ὁ στερνός, δὲν εἶταν γραφτὸ νὰ ἀποδώσει τοὺς ἀναμενόμενους πνευματικὸς του καρπούς, γιὰ τὸ περιοδικὸ ἔκλεισε. Καὶ ὁ κύριος ποὺ θὰ πρόσφερε τὴν «μίαν χρυσοῦ ὀθωμανικὴν λίραν» ἀπὸ ἀγάπη στὴν «Ἠχώ» ἐκράτησε σίγουρα καὶ τὴν ἀγάπη ἀλλὰ καὶ τὴ λίρα του. Ἡ «Φιλολογικὴ Ἠχώ» ὕστερα ἀπὸ ἀνώμαλο βίο πέντε ἐτῶν σταμάτησε.

Τὸ τέλος εἶναι ὀριστικὸ τῆ φορᾶ αὐτῆ. Δ' περίοδος δὲ θὰ ὑπάρξει.

Τί παράξενη ὄμως ἀναλαμπή! Στὸ τελευταῖο τεῦχος τῆς, στὶς 28 Φεβρουαρίου 1898, συγκέντρωσε τὴν πιὸ ἐκλεκτὴ συνεργασία ποὺ μπορούσε κανεὶς νὰ ὀνειρευτεῖ. Ποιὸς νὰ ὑποψιαστεῖ ὅτι κάτω ἀπὸ τέτοιο σφρίγος κρύβεται ὁ θάνατος;

Σπάνια στὶς σελίδες τῆς εἶδαμε τέτοιους καὶ τόσοσους ἄσους συνεργάτες μαζεμένους.

«Κωστῆς Παλαμᾶς, «Ἀπὸ τὶς Πατρίδες». Ἀντρέας Καρναβίτσας, Διήγημα ἀπὸ τὰ «Λόγια τῆς Πλώρης» Τὰ πειράγματα.

Στέφανος Μαρτζώκης «Σοννέτο».

Ἀχιλλεὺς Γεωργιάδης «Τὸ θαῦμα», Διήγημα.

Δημήτριος Δαμασκηνός. Μελέτη «Κωστῆς Παλαμᾶς». Χ. Ἀννινος, Δ. Καμπούρογλου».

Πρόγραμμα ἐκλεκτό. Δὲ θὰ βρεθεῖ κανεὶς νὰ τὸ ἀρνηθεῖ. Μὰ τὸ ἐκλεκτὸ αὐτὸ πρόγραμμα δὲ στάθηκε ἱκανὸ νὰ ξορκίσει τὸ μοιραῖο. Ἐτσι ἔκλεισε τὸ πρῶτο περιοδικὸ ποὺ βγήκε με σκοπὸ, στὴν πρωτεύουσα τῆς ὀθωμανικῆς Ἀὐτοκρατορίας, νὰ δουλέψει γιὰ τὴν ἐπικράτηση τῆς γλῶσσας τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ.

Τὸ ὅτι τὸ κατάφερε δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία. Ὅλες οἱ κατοπινὲς ἐργασίαι τῶν μεταγενεστέρων στὴν Πολίτικὴ λογοτεχνία ἔχουνε γιὰ βάση τὴν προσπάθεια αὐτῶν τῶν πρώτων τριῶν τολμηρῶν.

ΤΑΤΙΑΝΑ ΣΤΑΥΡΟΥ

[Ἡ μελέτη αὐτὴ θὰ συμπληρωθεῖ, σὲ ἐρχόμενο τεῦχος, με ἀνέκδοτα κείμενα τοῦ Γρυπάρη καὶ μερικῶν συγχρόνων ἢ νεωτέρων του, ποὺ στάθηκαν πρωτεργάτες στὴν παλαιότερη πνευματικὴ ζωὴ τῆς Πόλης καὶ ἀναφέρονται ἀπὸ τὴν κ. Τατιάνα Σταύρου.— Ἡ «Νέα Ἐστία».]